

Гојко Миљанић

УЧВРШЋИВАЊЕ ПОЗИЦИЈА НОП-а И БОРБЕНА ДЕЈСТВА У НИКШИЋКОМ КРАЈУ ОД ПРВОГ ДО ТРЕЋЕГ ЗАСЕДАЊА ЗАВНО-а ЦРНЕ ГОРЕ¹

Победе и бројни пораст Народноослободилачке војске Југославије у другој половини 1943. године и ослобођење нових територија после капитулације Италије допринели су снажној афирмацији народноослободилачког покрета. Борба народа Југославије освајала је све веће симпатије и углед у земљама антихитлеровске коалиције. Народноослободилачка војска са 26 дивизија, 10 самосталних бригада и 108 партизанских одреда, у стратегијском смислу постала је спона између левог крила Источног фронта и савезничког фронта у Италији, и својим дејствима озбиљно угрожавала врло јаке немачке снаге на Балкану и истуреним боковима савезничких фронтова. Она је представљала једну снажну „искрчану савезничку армију“.² Због тога су Немци били присиљени да у Југославији дислоцирају још 9 дивизија, тако да их је сада било укупно 19, иако су оне биле веома потребне на другим фронтovima. Више од половине Југославије чинило је ослобођену територију на којој су функционисали органи нове народне револуционарне власти, који су тамо врло успешно организовали живот. Сви ти успеси омогућили су те су у другој половини 1943. године основана земаљска антифашистичка вијећа у свим покрајинама, тако да се изградња нове народне власти на принципу федерације успешно и плански довршавала.

Посебно значајан датум у развоју народноослободилачког покрета у Црној Гори представља 15. новембар 1943. године, када је у Колашину одржано Прво заседање Антифашистичког вијећа народног ослобођења Црне Горе и Боке. Том приликом црногорски народ добија своје највише народно представничко тело, које од тада постаје носилац активности на стварању народне власти и преузима улогу мобилизатора свих друштвених фактора за даље успешно вођење ослободилачке борбе.

¹ Овај прилог је наставак мога чланка објављеног у Историјским записима бр. 2/1967.

² Ослободилачки рат народа Југославије 1941—1945, књ. 2, издање Војноисторијског института, Београд 1958, 7.

На заседању у Колашину, са територије никшићког среза присуствовало је 96 представника свих професија, дакле више него из било ког другог среза у Црној Гори и Боки. На заседању су донете врло важне одлуке за даљи развој ослободилачке борбе црногорског народа заједно са свим народима Југославије. Одлуке Земаљског антифашистичког вијећа објављене су путем прогласа који су потписали сви присутни делегати и новоизабрани већници. За чланове Земаљског антифашистичког вијећа изабрано је 16 представника из никшићког среза, и то: др Нико Миљанић, председник, Вељко Зековић, секретар, и чланови-већници: Марко Вујачић, Обрад Бојовић, Боко Павићевић, Јевто Павић, Петар Комненић, Бранко Драшковић, Саво Вујачић, Миливоје Перовић, Илија Балетић, Станко Даниловић, Божо Марковић, Јагош Кнежевић, Јован Баћовић и Гојко Гарчевић.³

Други, још значајнији догађај за даљи успешан развој ослободилачке борбе у нашој земљи, био је одржавање Другог заседања АВНОЈ-а у Јајцу. По свом значају ово заседање је представљало синтезу свих успеха у народноослободилачкој борби до тада. Оно је управо и било резултат великих победа у 1943. години и наставак већ усвојене линије Комунистичке партије Југославије на стварању нове Југославије, као братске заједнице равноправних народа. Одлуке у Јајцу биле су од великог значаја за још ширу мобилизацију маса за народноослободилачку борбу. Заседању у Јајцу присуствовали су и делегати из никшићког среза — Марко Вујачић и Гојко Гарчевић, који су са осталим делегатима из Црне Горе за 20 дана преваљили дуг пут до Јајца преко тешко приступачних терена Херцеговине и Босне. На Другом заседању изабрано је седам већника АВНОЈ-а из никшићког среза, и то чланови Извршног одбора: др Нико Миљанић и Марко Вујачић (потпредседник) и већници: Јанко Бјелица, Симо Ераковић, Радован Мијушковић, Митар Ковачевић и Гојко Гарчевић.⁴

Конституисање Земаљског антифашистичког вијећа и одлуке Другог заседања АВНОЈ-а утицали су на појачање рада народноослободилачких одбора и свих политичких организација, нарочито оних на ослобођеној територији. Народнослободилачким одборима народ је давао пуну подршку, јер је у њима гледао потпуно нову народну власт коју је и желео. Партијске организације настојале су да се на слободној територији народна власт бира демократским путем, а тамо где то није било могуће одборници су именовани, али се при томе посебно водило рачуна да то буду људи који уживају углед и поверење народа. Да се о томе строго водило рачуна потврђује и чињеница да су го-

³ Архив Историјског института у Титограду (даље: АИИ—Т), VI 2а—2 (43), Записник Верификационог одбора ЦАСНО-а; Исто. VI 2—18 (43), Списак вијећника ЦАСНО-а; Зоран Лакић, Прво заседање ЗАВНО-а Црне Горе и Боке, Историјски записи (даље: ИЗ) 4/1963, 509—530.

⁴ Друго заседање АВНОЈ-а, Култура, Београд 1953, 184—186.

тово сви ти одборници и после ослобођења демократским путем изабрани и на слободним изборима на слободној територији потврђени за народне представнике.

У децембру је у никшићком срезу основан иницијативни одбор који је имао задатак да изврши припреме за сазивање среске конференције представника народноослободилачких одбора. У току децембра одржано је преко 30 сеоских и општинских конференција и народних зборована, на којима су бирани делегати за среску скупштину. Тада је у срезу демократским путем изабрано осам општинских и 68 сеоских одбора, тако да је била створена читава мрежа изабраних органа народне власти. Још само у 25 села нису постојали НОО. Но како су одбори често били под ударом непријатељских упада, кретали су се са чегама и батаљонима Никшићког НОП одреда.⁵

Другог јануара 1944. године, одржана је у Тиси прва среска конференција представника општинских НОО и других виђенијих људи, којој је присуствовало 137 делегата. Конференцију је у име Земаљског антифашистичког вијећа поздравио др Нико Миљанић, а у име Партије секретар ОК Саво Брковић. У радном делу конференције саслушани су реферати о политичкој ситуацији и о организацији народне власти. Тада је изабран први срески НОО после капитулације Италије. Имао је 32 члана. За председника је изабран Гојко Гарчевић, а за секретара Благо Боровић.⁶

Оружане борбе у току новембра и децембра

После уништења четничког штаба у Острогу, 3. ударна дивизија усмерила је тежиште својих дејстава према подгоричком и колашинском срезу. Око Никшића је за извесно време остала једино италијанска бригада Аоста и Никшићки партизански одред који је са два батаљона држао Никшић у блокади. На просторији западно од Никшића (Бањани — Рудине — Грахово), дејствовао је Бањско-вучедолски батаљон, који је водио борбе са четничком Вучедолском бригадом Ивана Јаничића, а у другој половини октобра дошла су и 3 батаљона 10. херцеговачке бригаде. Тако су на територију никшићког среза остале доста мале снаге са три партизанске болнице, на Гвозду, у Жупи и у с. Дубочке.⁷

У то време Немци су извршили смену 118. дивизије, која је упућена у Далмацију, а сву просторију

⁵ АИИ—Т. III—3—2 (43), Извештај Среског комитета ОК КПЈ од 31. XII 1943.

⁶ АИИ—Т. I—3 (43), Извештај Окружног комитета ПК КПЈ од 8. I 1944. г.; Архив ОК Никшић (Сећања Миливоја Перовића — нерегистровано): Саво Брковић, Записано у рату, Графички завод, Титоград 1964, 333.

⁷ Зборник НОР; том III, књ. 6, стр. 73, Извештај Главног штаба од 28. X 1943.

запосели су делови 181. немачке дивизије, која је доведена из Норвешке. Немајући тачних података, штаб 3. ударне дивизије сматрао је да то Немци привлаче нове снаге ради предузимања офанзиве, па је наредио да се појача будност код јединица. Ради тога је штабу Никшићког одреда и бригади Аоста наређено да поседу комуникацију од Никшића према Шавнику и Жупи и да затворе ове правце уколико Немци отпочну дејства на слободну територију.⁸ У ближој околини Никшића и у граду Немци и четници извршили су хапшења партизанских породица, које су потом у три камиона одведене у Подгорицу. У вези с новонасталим догађајима батаљон Никшићког одреда који се налазио у Пјешивцима одмах је пребачен у Жупу, код 2. батаљона, а италијански батаљон који се привремено налазио у Бршну стављен је под команду штаба Никшићког одреда.⁹ Тако су предузете све мере за одбрану слободне територије и заштиту болница.

Према подацима који су касније утврђени, у Никшићу се налазио 2. батаљон 359. пука 181. немачке дивизије, јачине око 500 војника, затим око 900 италијанских фашиста, као и око 700 четника и жандарма из околине и један број оних из шавничког и колашинског среза који су се са ослобођене територије били склонили код окупатора.¹⁰

Средином новембра у с. Петровићи (Бањани) преформирана је четничка Вучедолска бригада, која је имала око 500 људи под оружјем. Значи, укупно је у срезу било око 2.500 италијанских, немачких и квислиншких војника, а повремено су у граховску, вучедолску и бањску општину упадали и четници из Херцеговине под командом војводе Петра Баћовића. И поп Радојица Перишић са својим четницима из околине Гацка врло често је упадао у голијску општину, са 200—300 четника, и уз помоћ својих присталица из Голије вршио насиље и пљачкао имовину партизанских породица. Голијска партизанска чета често је водила борбе са четницима.

Бројни однос снага био је, очигледно, у корист непријатеља. Па ипак, партизанске снаге имале су пуну оперативну слободу и држале су ситуацију у својим рукама. Држање Никшића, Грахова и Вилуса, као и повремени упади на слободну територију, везивало је Немце за утврђене објекте и комуникације и присиљавао их на пасивну одбрану, док су партизанске јединице испољавале активност на свим правцима и имале пуну иницијативу. Немачке јединице биле су растурене по мањим упориштима, чија је јачина зависила од важности објеката које су држали. Због тога, иако бројно јачи, они нису били у стању да предузму неке озбиљније акције. Са неколико напада, уз по-

⁸ Исто, стр. 69, Извештај штаба 3. дивизије штабу 2. корпуса од 26. X 1943.

⁹ Зборник, III, 6, стр. 144, Изв. штаба бригаде Аоста Главном штабу од 11. XI 1943.

¹⁰ Исто, стр. 202 и 218. Обавештење Главног штаба од 24. и 26. XI 1943.

моћ Немаца, од Никшића у правцу Жупе, Лукова и Горњег Поља и од Прахова преко Бањана, четници су хтели да народу прикажу да су они још довољно јаки, како би бар мало поправили углед и свој врло тежак положај нарочито после уништења њиховог руководства у Острогу.¹¹

Колико је за Немце и четнике била неповољна ситуација на територији никшићког среза и како је народ у опромној већини приступио народноослободилачком покрету потврђује и извештај немачког обавештајца Гестапоу, у коме се процењује ситуација у Црној Гори и констатује да је 90% народа из никшићког среза за партизански покрет, а само 10% за четнике и Немце. Може се сматрати да је ова процена реална и да одговара стварном стању.¹²

Пошто су извршили смене својих јединица и утврдили најважније гарнизоне, раскрснице путева и упоришта у залеђу Црногорског приморја, Немци предузимају зимске операције ширих размера и опочињу тзв. Шесту офанзиву. Процењујући да се савезници у току зиме неће искрцати у Приморје, Немци су тежили да се партизанске снаге одбаце даље од комуникација и гарнизона и да тако бар привремено обезбеде ово подручје. Зима је за њих дошла као поручена да би могли неколико месеци посветити утврђивању обале, а истовремено одвојити део снага за офанзивна дејства, јер снаге НОВ, како они кажу, „добиле су оперативну слободу и иницијативу и располажу и са довољно оружја и опреме заплењене од Италијана“.¹³ Ова су се предимства огледала у томе што је немачки војник био стално везан за објекте које је морао да брани, док су јединице НОВ имале пуну слободу избора објеката и времена за извођење напада. Због тога, да би парирали партизанској активности, Немци закључују да је потребно бити у офанзиви када год је то могуће.¹⁴

Главнина Никшићког партизанског одреда (два батаљона) и чете при командама места током читавог новембра и децембра држале су никшићки гарнизон у блокади. Немци и четници нису предузимали озбиљније акције у вези с општом офанзивом коју су изводили у осталим крајевима земље. Јединице Никшићког одреда успјешно су везивале Немце и четнике, па су се ови у овојим дејствима ограничили на нека најважнија упоришта, не упуштајући се даље од комуникација. Четници су

¹¹ Зборник, III, 6, стр. 202, Извештај Главног штаба од 24. XI 1943.

¹² АВИИ, Немачка архива, к. 731, 5—7, Подаци из извештаја Гестапоа од конца октобра 1943.

¹³ Исто, к. 70-а, 1/2а, Изјава Јозефа Селмајера, начелника оперативне одељења заповедника Југоистока.

¹⁴ Извештаји који су концем новембра пристизали наговештавали су да Немци припремају шира офанзивна дејства и акције. Када су ти сви извештаји анализирани у штабу 2. корпуса дошло се до закључка да се ради о великој офанзиви (Зборник, том III (кн. 6, стр. 245, Извешт. обавештајног центра штаба 2. корпуса од 2. XII 1943).

извршили један напад од Никшића на положаје Никшићког одреда у с. Глибавцу и Брезовику, па се због тога 2. батаљон морао повући према Товићу. Али изненадним противнападом и ноћним дејством четници су поново одбачени у прад. При том су имали 7 мртвих и 10 рањених, а Одред 2 мртва и 4 рањена бораца.¹⁵

Немци су само повремено успевали да се пробију комуникацијом из Подгорице за Никшић ради снабдевања гарнизона у Никшићу, али су то сваком приликом чинили под нападима партизанских снага. Због тога су те снабдевачке колоне стално пратиле борбене јединице. Тако је 3. децембра 1. батаљон 5. бригаде, који је вршио покрет у правцу Чева и Катунске нахије, нашао немачку колону од 15 камиона код Стубице, на путу од Даниловграда за Никшић. Већи део колоне је уништен, а остатак се извукао захваљујући брзој интервенцији из Никшића. У овој акцији било је 60 мртвих и рањених немачких војника, док је 1. батаљон имао 4 мртва и 6 рањених бораца; уништено је 11 камиона и заплена извесна количина муниције. Том приликом заробљен је и начелник среза у Никшићу Мираш Радоњић.¹⁶ Према томе, у току зимске офанзиве у ближој околини Никшића, Немци и четници нису имали могућности да озбиљније угрозе снаге Никшићког одреда.

На подручју западно од Никшића, четничка Вучедолска бригада ослонцем на херцеговачке четничке јединице и око 500 Немаца који су изашли на Вилусе, концем новембра отпочела је нападе на Бањско-вучедолски батаљон и 10. херцеговачку бригаду, који су се зато морали повући у Горње Бањане. Четници су преко својих јатака ширили пропаганду да се спрема велика немачка офанзива и да Недић долази из Србије са великом војском. Ситуација је ипак изгледала озбиљна, па је због тога и болница из Дубочака евакуисана у Голију. Када се видело да се Немци задржавају углавном око комуникација, а за четнике се већ знало да су немоћни да сами било шта озбиљније предузму, 10. херцеговачка бригада са Бањским батаљоном Никшићког одреда, извршила је 3. децембра противнапад на четнике и Немце у правцу Вилуса и Грахова.¹⁷

У борбама које су трајале до 8. децембра батаљони су разбили четнике на простору бањске и праховске општине, те је један део побегао у Кривошије. Том приликом ослобођено је Грахово, а четницима су нанети озбиљни губици. Но, партизанске снаге су убрзо спречене у остварењу свог даљег плана, јер су Немци од Требиња упутили око 600 војника и херцеговачке четнике и заједно отпочели концентрична дејства у правцу Бањана. Због тога су партизанске јединице морале поново да се

¹⁵ АВИИ, к. 2001/3, Стенографске белешке.

¹⁶ АВИИ, к. 752 — 6/2, Извештај штаба 5. црногорске бригаде штабу 3. дивизије од 4. XII 1943; Исто: к. 754, 27—25, Дневник Радована Вукановића.

¹⁷ Зборник, III, 6, стр. 254, Заповест штаба 10. бригаде од 2. XII 1943.

повуку на север. Четници су опет предузели дејства кроз Доње Бањане и Грахово, а у селу Кленак одржали су збор у присуству једног броја сељака, на коме је говорио четнички војвода Петар Баћовић.¹⁸

У другој половини децембра, 10. херцеговачка бригада, са штабом 29. дивизије, налазила се у Горњим Бањанима и у с. Црквице, а повремено је изводила акције против четника око Велимља. Нарочито су били активни Бањски батаљон и Трепачка партизанска чета, јер је 10. бригада добила нове задатке и припремала продор у правцу Гацка и даље кроз Херцеговину. Четничка Вучедолска бригада извела је неколико узастопних наизменичких напада на с. Трепча, Ријечане и Бањане, али је концем децембра Бањски батаљон концентричним и изненадним дејством успео да је разбије у с. Кленку, којом су приликом заробљена 43 четника.¹⁹

На подручју голијске општине, која је била углавном слободна територија, четници попа Перишића, из с. Казанаца у неколико наврата у току октобра покушали су да мобилишу Голијане, али им се успешно супротставила Голијска партизанска чета од 30 бораца и становништво. Када је Перишић оценио да ће наићи на озбиљан отпор читавог становништва, одустао је од својих намера. Он је тада написао писмо у коме поручује Голијанима „да не слушају и не раде оно што им говоре комунисти, као највећи непријатељи“. Он такође упозорава да ако му стану на пут, његова војска ће „извршити своје и зато они немају право да га окривљују“.²⁰ Војећи се да ће наићи на јачи отпор народа Голије, и страхујући да га његове присталице не изневере, Перишић се вратио из Голије, а мобилисани четници из ове општине разбежали су се својим кућама. Ова одважност Голијске чете и народа била је веома значајна, јер би Перишић продором преко Голије према Никшићу могао да угрози слабије заштићене партизанске болнице у селима северно од Никшића. Тако је Голија поново остала слободна територија, а 15. децембра од територијалне чете формиран је Голијски партизански батаљон.

¹⁸ У извештају команде места у Велимљу од 16. децембра 1943. каже се: „Према добијеним подацима њихова јачина је 500—600 Немаца и 300—400 четника. Од тешког наоружања имају 3 брдска топа и једну хаубицу код Вилуса. Међу четницима налази се нешто херцеговачких четника под командом Риста Ковачевића. Они намјеравају, како кажу да заузму цијеле Бањане“. (Зборник, III, 6. стр. 352, и АВИИ к. 1147.)

¹⁹ АВИИ, Четничка архива, ЦГ—В—1437, Извештај штаба Вучедолске бригаде штабу Никшићког корпуса од 10. XII 1943.

²⁰ Архив ОК Никшић, Мемоарска грађа — сећања Миливоја Перовића и Максима Горановића (1953) — нерегистровано.

У одговору на писмо попа Перишића Голијани су написали следеће: „Борци за слободу никада се неће склонити издајницима. Ми вас и ваше банде чекамо и само преко мртвих можете прећи у Голију.“

Формирање Приморске оперативне групе и њена дејства на територији никшићког среза

У светлости бурних догађаја после Другог заседања АВНОЈ-а и сталног јачања народноослободилачког покрета, слабење позиција окупатора у нашој земљи, учвршћивање позиција НОП-а и јачање ослободилачке борбе снажно су утицали на развој прилика и у никшићком крају. У првој половини 1944. године, Немци и квислинзи су улагали максималне напоре да униште или бар неутралишу и одбаце јединице Народноослободилачке војске даље од комуникација, и што даље од непосредног залеђа јадранске обале. Њих, а нарочито четнике, забрињава могућност спајања НОВ и савезничких снага преко овог подручја. Они су при одбрани залеђа Јадрана, поред оружаних акција, примењивали и све могуће методе пропаганде и застрашивања све до стрелања. Пошто сами нису имали довољно снага. Немци користе четнике да им олакшају посао у борби са НОВ и одржавању најважнијих комуникација, али су четници без присуства Немаца мало што могли учинити. Њихови редови су се свакодневно осипали, јер их напуштају сви они који се нису озбиљније компромитовали као сарадници окупатора или нису починили кривична дела.

Прва половина 1944. године, представља период у коме се снаге НОВ дефинитивно обрачунавају са четницима и остацима других квислиншких снага у никшићком срезу. Пропали су сви покушаји снага реакције из земље и иностранства да се четници као представници избегличке владе и краља одрже. Све њихове комбинације и планови дефинитивно су покопани, потписивањем споразума Тито — Шубашић, 16. јуна 1944. године, када су им и званични британски кругови дефинитивно окренули леђа, а још су их подржавали само неки кругови међународне реакције.

За подручје Никшићког среза у 1944. години карактеристично је то да су Немци и квислинзи све до јесени држали Никшић и Грахово са најужом околином. Из ова два одвојена и врло важна упоришта они врше испаде на слободну територију. Углавном око ова два упоришта скоро читаво време биле су ангажоване готово све партизанске и непријатељске јединице на овом подручју. Поред тога, активност партизанских јединица била је усмерена на пресецање комуникација Никшић — Даниловград и Грахово — Рисан, у циљу спречавања снабдевања и шпритизања појачања непријатељским снагама у овим упориштима.

Штаб 181. немачке дивизије увидео је да у рејону Никшића и Даниловграда треба имати јаче снаге, али с обзиром на потребу да бране и обалу, они за све те задатке нису имали довољно снага. Међутим, због присуства јачих партизанских једи-

ница, у јануару су ангажовали читав 363. пук 181. дивизије да брани Никшић, Даниловград и Подпорицу и комуникације које их спајају.²¹

Према подацима обавештајног центра Главног штаба за Црну Гору и Боку и штаба Никшићког партизанског одреда, у Никшићу се налазио ранији 2. батаљон 359. пука, сада као 1. батаљон 363. пука са придодатом артиљеријом, свега око 600 војника, затим око 500 италијанских фашиста, око 150 жандарма и око 700 четника који су побегли у Никшић са слободне територије никшићког, дурмиторског и колашинског среза. Тако је Никшић постао стедиште највећег дела четничких елемената из северозападног дела Црне Горе. Град је био солидно утврђен са три спољна појаса одбране.²²

У то време у Бањанима и око Грахова налазило се око 1000 четника Вучедолске бригаде и 200 немачких војника. Повремено су на ово подручје упадали и четници из Кривошија и из требињског среза, па су Грахово као истурено упориште у непосредном залеђу Боке Которске упорно бранили.

Око ова два одвојена упоришта на неослобођеној територији никшићког среза било је, дакле, око 3000 немачких и четничких војника.²³

По одласку 3. ударне дивизије према Колашину и 29. дивизије у Херцеговину, у јануару на овој територији није остала ниједна јединица изузев Никшићког партизанског одреда јачине 3 батаљона. Одред је имао свега 260 бораца, пошто је већина људства била упућена ради погуне и формирања нових бригада. Средином јунаара у околину Никшића је пристигао и један батаљон Дурмиторског одреда са око 150 бораца. Поред тога, постојале су и три команде места — у Велимљу, Жули и Горњем Пољу и при њима посадне чете са по 30 до 50 бораца, и у Голји партизански батаљон.²⁴ Ово су, као што се види, биле врло мале снаге за одбрану слободне територије, око 6—7 пута бројно слабије од непријатељских. Све је то отежавало рад партијских организација, органа народне власти и штаба Никшићког партизанског одреда. Одсуство јачих партизанских снага утицао је на оживљавање активности четника и Немаца.

Одлуком Врховног штаба, крајем јануара укинута је Главни штаб за Црну Гору и Боку, а партизански одреди стављени су под команду штаба 2. ударног корпуса, који је вршио функ-

²¹ Нико Јовићевић, Од пете офанзиве до слободе, Војно дело. Београд 1955, 205.

²² АВИИ, к. 392—1/1, Извештај обавештајног центра од 4. I 1944, и к. 1637/А, 1—5, АИИ—Т, IV 26—1 (44), Извештаји штаба Никшићког одреда штабу 2. корпуса од 8. и 10. јануара 1944.

²³ АВИИ, к. 392—15—4, Изв. штаба Ник. одреда од 7. II 1944, Зборник том III, књ. 7, стр. 113. Извештај штаба 6. црногорске бригаде Штабу 3. ударне дивизије од 23. II.

²⁴ Зборник, III, 7, стр. 117, Извештај штаба Никшићког одреда штабу 2. корпуса од 7. II 1944; АИИ—Т, V 4—10 (44), Наређење штаба Никшићког одреда штабовима батаљона од 13. I 1944.

цију Главног штаба.²⁵ Наредбом штаба 2. ударног корпуса од 13. фебруара на територији Црне Горе формиране су три команде подручја, које су преузеле војнопозадинске функције које је до тада вршио Главни штаб. За територију никшићког и шавничког среза формирана је Прва команда подручја са седиштем у Шавнику. Нешто касније формиране су команде места на Вилусима и Трубјели, тако да их је сада било пет на територији никшићког среза.²⁶

Јануар је прошао без борби, изузев неколико мањих акција 1. и 3. батаљона Никшићког одреда око Уздомира, Кусида и с. Броћанца. Ови батаљони са 5. батаљоном Дурмиторског одреда стално су се налазили на положајима око Никшића, спречавајући испаде непријатеља према слободној територији. За то време Бањско-вучедолски батаљон држао је положаје на линији Спражиште — Ријечане — Каменско, често нападан од четника Вучедолске бригаде са правца Прахова и Вилуса.²⁷

Штаб 2. корпуса крајем јануара упућује од Колашина 6. црногорску, а нешто касније и 2. далматинску бригаду, на просторију западно од Никшића и око Прахова у залеђу Боке. За обједињавање командовања над свим овим снагама наредбом штаба 2. ударног корпуса формиран је штаб Приморске оперативне групе, у чији састав улазе поред 6. црногорске и 2. далматинске бригаде, још и Ловћенски и Никшићки партизански одред, а нешто касније и 1. бокелски батаљон. За команданта Групе именован је Радомир Бабић, а за политичког комесара Јагош Ускоковић.²⁸ Приморска оперативна група имала је ове основне задатке: разбијање четника западно од Никшића и стварање сигурне базе око Прахова и Црквица, онемогућавање Немцима и четницима маневар комуникацијама, мобилизација бораца за формирање нових јединица НОВ.²⁹ Сасвим је разумљиво што је најважнији задатак Приморске оперативне групе био разбијање четника око Прахова, када се имају у виду комбинације четничког вођства да им ова просторија послужи за прикупљање снага и евентуално спајање са савезницима.³⁰

У духу поменуте одлуке штаба 2. Ударног корпуса, 6. црногорска бригада је са 3. и 4. батаљоном избила 26. јануара на

²⁵ АВИИ, к. 1595—8/1; Зборник, III, 7, стр. 63, Обавештење штаба 2. корпуса од 22. I 1944.

²⁶ Зборник, III, 7, стр. 158, Наредба штаба 2. ударног корпуса од 13. II 1944; АИИ—Т, III, 1—28 (44), Извештај Среског комитета КПЈ ОК Никшић од 31. VI 1944.

²⁷ Зборник, III, 7, стр. 113; АВИИ, НОП, к. 392, 15/5—6, Извештаји штаба Никшићког одреда од 16. I и 7. II 1944.

²⁸ АВИИ, НОР, к. 392—22 и Зборник, III, 7, стр. 115, Наређење штаба 2. корпуса од 6. II 1944.

²⁹ АВИИ, НОР, к. 394—4/2, Књига депеша штаба 2. корпуса; Зборник, III, књ. 7, стр. 226; Н. Јовићевић, нав. дело, 194.

³⁰ Разне илегалне групе четничких избеглица и мисија из иностранства долазиле су у Боку под различитим изговорима. Оријентација четника према Приморју протезала се све до њихове коначне ликвидације, па су ради тога Прахово упорно бранили до краја октобра 1944.

комуникацију Никшић — Даниловград код с. Ботмиловићи и поставила више заседа дуж пута. На ове заседе наишла је једна немачка колона која је спроводила намирнице за Никшић. После краће борбе убијено је 40 њемачких војника, а из 6. бригаде поинуло је 7 бораца. Баталјон 6. бригаде потом настављају акцију чишћења четника у пјешивачкој општини, па је том приликом мобилисано око 50 бораца и бригада је попуњена. За то време 1. и 2. баталјон избили су у Жупу Никшићку и тамо мобилисали око 80 бораца.³¹ С ове просторије 1. и 2. баталјон са штабом бригаде извршили су покрет преко Горњег Поља и, заобилазећи Никшић са севера, избили код Кусида и Трубјеле и сукобили се са четницима Рака Лалића у с. Каменско, док су 3. и 4. баталјон из Пјешиваца продужили преко Пустог Лисца и избили на комуникацију Грахово — Вилусе код Осјеченице, а потом у садејству са 4. баталјоном 5. бригаде (који је самостално дејствовао око Грахова) 31. јануара безуспешно нападали Прахово. Напад је поновљен и супрадан, али без резултата.³² Основни узроци неуспеха у нападу на Прахово били су: при нападу није постигнуто изненађење; није било тешког наоружања да се униште утврђени објекти на брду Унац и други објекти на прилазима варошици, па је сав брисани простор до првих кућа непријатељ ставио под јаку унакрсну ватру аутоматског наоружања; и уследила је брза интервенција четника од Вилуса.

Четвртог фебруара око 600 Немаца и четника извршило је испад из Никшића у правцу Кусида. 1. и 3. баталјон Никшићког одреда и 1. баталјон 6. бригаде водили су са њима борбу читав дан, око с. Милочане, Стуба, Кусиде и Броћанца, и одбацили их у Никшић. Према подацима штаба Одреда, била су 2 мртва, 5 рањених и 2 заробљена непријатељска војника, а Немци су у с. Кочане запалили 10 кућа. И 8. фебруара делови 6. бригаде водили су борбу са четницима у с. Кочане, и том приликом заробљено је 45 четника, а убијено 12, док је 6. бригада имала свега 2 рањена. Истовремено, 3. и 4. баталјон разбили су четнике на простору Јабука — Бијеле Рудине, а потом нападају немачку колону која је из Даниловграда покушала да се пробije у Никшић. Заједничким дејством 6. бригаде и Никшићког одреда озбиљно су помршени рачуни четницима и Немцима на овој територији.

У фебруару и марту, ова је територија још више оживела захваљујући присуству и активности јединица Приморске оперативне групе, а нарочито после пристизања 2. далматинске бригаде.

Друга далматинска бригада извршила је покрет од Колашина на просторију око Прахова, где је пристигла крајем фе-

³¹ АВИИ, к. 398—2/1—2/1 и Зборник, III, књ. 7, стр. 104; Бојна релација 6. бриг. 16—31. I 44.; Н. Јовићевић, нав. дело, 203.

³² Зборник, III, 7, стр. 113, Извештај штаба 6. бригаде штабу 3. див. од 3. II 1944; АВИИ, НОР, к. 75—3/3, Исто/ Н. Јовићевић, нав. дело, 106.

бруара и ступила у непосредни контакт са 6. црногорском бригадом.³³ Тиме је ова територија војнички знатно ојачала, те упућивање око 200 бораца из Одрета за попуњу бригада није утицало на његову активност.³⁴ По наређењу штаба 2. корпуса од 3. и 19. фебруара из састава Одрета је упућено још 200 бораца за формирање 8. и 9. црногорске бригаде. У састав 9. бригаде упућен је и 5. батаљон Дурмиторског одреда, који је привремено дејствовао око Никшића под командом штаба Никшићког одреда.³⁵ Формирање ове две бригаде било је од великог значаја за даљи развој НОБ-е у Црној Гори, иако је тиме Никшићки одред био ослабљен, јер је остао са свега 120 бораца (одреди су служили и за попуњу бригада). Треба истаћи да је од септембра 1943. године до средине 1944. Никшићки одред дао у свих пет црногорских бригада по један комплетан батаљон бораца. Срески комитет је за све ове батаљоне сам одређивао чланове Партије и политичке руководиоце.

У другој половини фебруара 6. бригада је пренела тежиште дејстава око Вилуса и Грахова, а Никшићки одред са делом снага 6. бригаде дејствовао је око Никшића, тако да је овај месец био испуњен бројним акцијама са обе стране. 20. фебруара извршен је напад на четнике код Грахова, код Трубјеле и код с. Каменско, а 23. фебруара у Ријечанима и на брду Јасен. После оштре борбе поново је 26. фебруара ослобођено Вилусе. Непријатељ је у овим борбама имао 18 мртвих и 20 заробљених, а заплена су 2. минабацаца и друго наоружање.³⁶ У ово време и 29. дивизија оријентисала је дејства једног дела снага на просторију између Билеће и Никшића, тако да су крајем фебруара око Грахова дејствовале три бригаде на разбијању четничких снага.³⁷

Четнички и немачки официри су 19. фебруара одржали заједнички састанак у Подгорици, где су се Немци обавезали да пруже помоћ четницима, а ови да одбаце партизанске снаге са ширег подручја око Грахова. Ради тога су четници почетком марта прикупили око 4.800 људи са територије цетињског, подгоричког и даниловградског среза и концентричним дејствима у пет нападањих колона отпочели наступање кроз Катунску нахију у правцу Чева, да би одатле дејствовали према Грахову.

³³ Зборник, III, 7, стр. 728, Изводи из дневника 2. далм. бригаде за период 27. I до 30. VI 1944.

³⁴ Зборник, III, 7, стр. 117, Извештај штаба Никшићког одреда шт. 2. корпуса од 7. II.

³⁵ Осма црногорска бригада формирана је 24. фебруара, а Девета 1. априла 1944. Зборник, III, 7, стр. 19, 111, 120 и 175.

³⁶ АВИИ, к. 398—1/8—1, 24—2, 1/5—2, Операцијски дневник 6. бригаде; Зборник, III, 7, стр. 304, Војна релација 6. бригаде од 15—20. II 1944. год.

³⁷ Посебно интересовање штаба 2. корпуса за ову просторију види се из писма политичког комесара корпуса Митра Бакића од 8. фебруара, у коме се каже: „На просторији Никшић—Грахово—Бока—Требиње, налази се најјача четничка формација на нашем терену. Ми смо предузели све мере да ту групацију разбијемо...“ (Зборник III, 7, стр. 137).

Исто тако, од Требиња и Граба око 1.300 херцеговачких четника оријентисано је са запада у правцу Грахова.³⁸ Из наступања четничких снага јасно се уочавају њихове намере да концентричним дејством са истока и запада и дејством непријатељских снага из Никшића удруженим снагама набаце 2. далматинску, 6. црногорску бригаду и Никшићки партизански одред према Требињу на херцеговачке четнике, и да их ту разбију или одбаце са ове територије.

Штаб Приморске оперативне групе је 2. марта стигао у рејон Грахова, и чим се упознао са ситуацијом наређено је да 2. далматинска бригада одустане од планираног напада на Грахово. Иако штаб Групе није располагао тачним подацима о јачини и намјерама непријатеља, одлучено је да предухитри четнике и да изврши напад у правцу Чева и тако да разбије најјачу четничку групацију, а после тога да се нападне на Грахово. Истовремено, главнина 6. црногорске бригаде и Никшићког одреда извршила је блокаду непријатељских гарнизона у Никшићу и Грахову и паралисала сваку њихову активност.³⁹ Одлука да се без икаквих припрема пређе у противнапад на четнике била је врло смела, када се има у виду да је бројни однос снага био знатно у корист непријатеља, али је она била израз тежње да се што пре преузме иницијатива.

Изненадним противударом 2. далматинске и делова 6. црногорске бригаде, у току 3. и 4. марта разбијена је главна групација четника, сепаратиста и Немаца око Трешњева и Чева. Истовремено, 12. херцеговачка бригада разбила је четнике који су наступали од Граба и нанела им осетне губитке. За то време Никшићки партизански одред и главнина 6. бригаде успешно су држали Никшић и Грахово у блокади.⁴⁰ Благовремено и смело предузимање изненадног противнапада донело је велике резултате, а што је најважније непријатељ је спречен да оствари своје намере. За време ових дејстава народноослободилачки одбори успешно су обезбеђивали исхрану јединица на положајима, као и прихватање и збрињавање рањеника и обезбеђење болница у с. Ријечане, с. Смрдушу, с. Дубочке и с. Мужевце, што је олакшало дејство бригада.

³⁸ Према саслушању капетана Андрије Ђурашковића, преко Катунске нахије је упућено око 4.800 четника и сепаратиста и 213 Немаца, а од Требиња 1.300—2.000 четника (АВИИ, к. 1956, 27—8). Поред тога, овде нису урачунати четници Вучедолске бригаде која је била на овом подручју, а која је тада имала око 1.000 људи. Зборник, 7, стр. 259, Извештај штаба Приморске оперативне групе од 11. III 1944; Ђуро Вујовић, Пораз четника и сепаратиста у Катунској нахији почетком марта 1944. и криза у квислиншком покрету у Црној Гори; ИЗ, 4, 1964, 675—694; Н. Јовићевић, нав. дело, 217.

³⁹ Зборник, том III, књ. 7, стр. 215, Заповест штаба Приморске оперативне групе од 3. III 1944.

⁴⁰ Према извештају штаба Приморске оперативне групе, у овим нападима четници су имали 110 мртвих, 130 рањених и 85 заробљених војника, а један број четника разбежао се кућама. (Зборник НОР, том III, стр. 260 и 261, Извештај штаба ПОГ од 11. III 1944.)

После овог успеха 2. далматинска и два батаљона 6. црногорске бригаде извршили су поново у два наврата напад на Грахово, али и овога пута без резултата.⁴¹

Анализирајући четири неуспела напада на Грахово, штаб Приморске оперативне групе дошао је до закључка да Грахово није заузето услед великог снега који је скоро стално падао, што је ометало брзину дејства и покретљивост група бомбаша и јединица, затим зато што се дејствовало на малом простору и на јако утврђеног непријатеља, који је имао артиљеријска оруђа утврђена на брду Умац (к. 722), а прва два напада нису била добро ни припремљена, и као најважније — није постигнуто изненађење. У извештају се даље констатује да због четири неуспела напада „борци помало стичу уверење да је Грахово неосвојиво“. Колико су се четници прчевито борили потврђује и податак да су за око шест месеци само из Граховског четничког батаљона рањена 33 војника и официра.⁴³ Због тога је за извесно време Грахово остављено у блокади, па је у току зиме и пролећа било неколико локалних сукоба на спољним објектима, али директни напади нису више вршени, док су четници и Немци још више појачавали одбрану.

После одустајања од напада на Грахово, половином марта у Пјешићу су упућена два батаљона 6. бригаде, да са деловима Никшићког одреда пресеку комуникацију Даниловград — Никшић. Снаге Никшићког одреда извеле су неколико напада на спољну одбрану и најистуреније непријатељске утврђене тачке око Никшића. За то време делови 2. далматинске бригаде пресекли су комуникацију Грахово — Рисан и посели доминантне објекте око Грахова и Црквица.⁴⁴

На комуникацији Никшић — Даниловград, батаљони 6. бригаде напали су из заседе и изненада немачко-четничку колону код с. Богетића, која се кретала од Никшића, па је том приликом убијено 70 немачких војника. Немци и четници су поново, снагама јачине од око 1500 војника, отпочели нападе са циљем да ослободе комуникацију до Никшића, пошто је у Никшићком гарнизону владала глад. Удруженим снагама Немци и четници су 29. и 30. марта поновили нападна дејства, и најзад се пробили до Никшића. И на другом сектору непријатељ је настојао да се пробије, тако да му је успело да после месец дана стигне од Рисна у блокирано Грахово.⁴⁵

Присуство Приморске оперативне групе на овом терену допринело је снажном оживљавању борбених акција. У току априла такође је било више мањих или већих акција. Приморска

⁴¹ АВИИ, к. 394—6/2, Књига депеша штаба 2. ударног корпуса; Зборник, III, 7, стр. 735, Дневник 2. далматинске бригаде.

⁴³ Зборник, III, 7, стр. 261, Извештај штаба ПОГ штабу 2. ударног корпуса од 11. марта.

⁴⁴ Исто.

⁴⁵ Н. Јовићевић, нав. дело, 227; Зборник, том III, књ. 7, стр. 358, Обавештење штаба ПОГ штабу 12. херц. бригаде од 5. IV 1944.

оперативна група пренела је тежиште дејстава према старој Црној Гори и у долину р. Зете, а тиме је Никшићки партизански одред примио на себе већи део задатака. Читав април био је испуњен снажним борбеним дејствима на свим правцима који изводе према никшићком срезу, и то на комуникације у долини р. Зете, према Боки Которској, према Требињу и Билећи.

Обезбеђење комуникација за Немце и четнике било је веома важно ради снабдевања својих гарнизона. Пошто није било довољно хране, Немци и четници су повремено вршили испаде у оближња села око Никшића и Грахова и пљачкали имовину сељака. Од 1. до 5. априла неколико узастопних напада извели су батаљони 6. бригаде око Стубице и Богетића. Ноћу 3/4. априла 1. батаљон Никшићког одреда изненада је напао четнике који су били изашли из града у с. Кочане и одбацио их поново у Никшић. 2. батаљон 2. далматинске бригаде водио је 2. априла борбе око Стубе и успео да заузме четничке положаје. У с. Богмиловићи 3. батаљон је разбио 70 Немаца и 120 четника, који су обезбеђивали комуникацију за Даниловград. За ово време два батаљона 6. бригаде нападају на Богетиће. После краћег заштитца, 7. априла око 400 Немаца и четника са тенковима и артиљеријом покушало је да овлада положајима око Стубице и Међећег, али су убрзо одбачени назад. Сутрадан Немци нападају у правцу Товића, покушавајући да силом насружају и мобилизу сељаке за борбу против партизана, али ни овде нису успели. Наредног дана борбе су поновљене са око 700 непријатељских војника. Јединице Приморске оперативне групе у ових неколико борби имале су 32 мртва и 79 рањених бораца, а непријатељ је имао 106 мртвих војника.⁴⁶

И на просторији западно од Никшића (Грахово — Бањани) у ово време било је више сукоба са Немцима и четницима. 6. и 7. априла око 3.500 Немаца из 369. дивизије и четници, у намери да ослободе комуникације Требиње — Вилусе — Никшић и Рисан — Грахово — Вилусе, потисли су делове 12. херцеговачке бригаде са положаја око Грахова и Клобука и ушли у Вилусе. Ова бригада са Бањско-вучедолским батаљоном повукла се к Велимљу, на линију Ријечане — Кленак — Стражиште. Противнапад од 16. априла, 12. бригада је поново ослободила Вилусе.⁴⁷

На тражење штаба 2. ударног корпуса, 7. и 8. априла око 15. савезничких авиона бомбардовало је непријатељски гарнизон у Никшићу. Том приликом порушено је и запаљено више

⁴⁶ АВИИ, к. 1771, Извештај Команде никшићког подручја штабу 2. Ударног корпуса од 11. IV 1944; Зборник. III, 7, стр. 364, Извештај штаба 2. ударног корпуса Врховном штабу од 8. априла 1944. године.

⁴⁷ АИИ—Т, X 16/190 (44), Извештај команданта четничке Вучедолске бригаде штабу Требињског корпуса од априла 1944. године; АВИИ, к. 394, 36/16—2, Књига депеша штаба 2. корпуса; Н. Јовићевић, нав. дело, 286.

зграда, међу којима и зграда гимназије, силос, касарна, дом „Косовка дјевојка“, немачка болница и други, углавном све објекти које су држали Немци и четници. Непријатељски губици били су 83 мртва и већи број рањених, а погинуло је и 178 грађана.⁴⁸ Бомбардовање Никшића имало је поражавајуће морално дејство нарочито на четнике. Они су после овога почели да напуштају скучени блокирани простор, јер су се сигурније осећали у планинама око својих села. Биле су забринуте и породице одбеглих у четнике, па су партијске организације настојале да преко њих утичу на одбегле да напусте Немце и да се врате својим кућама.

Присуство доста јаких оперативних јединица на територији никшићког среза олакшало је задатке Никшићког одреда и омогућило да се током читаве зиме одржи слободна територија, што је било од великог значаја за успешан рад партијских организација и органа народне власти на учвршћивању позиција НОП-а у овом крају.

У току маја и јуна није било већих борбених акција. Батаљони Никшићког одреда и делови 2. и 6. бригаде и даље су држали Никшић и Грахово у блокади, нападајући на истурене положаје и непријатељске снабдевачке колоне које су повремено пристизале. Никшићки партизански одред и бригаде искористили су ово привремено заштитно за мобилизацију нових бораца, војничко и политичко учвршћивање јединица и политички рад са народом. Присуство војних јединица било је од великог политичког значаја и представљало је непосредну помоћ деловању партијских организација. На ослобођеној територији повремено је било ситних акција које су изводиле посадне чете при командама места, делови одреда и сами комунисти, скојевци и одборници — против мањих група четника које су се скривале око својих кућа и напуштале блокиране гарнизоне.⁴⁹ За све време тих борби народна власт је успешно решавала питање исхране јединица и болница. Болнице Приморске оперативне групе, 29. дивизије и Никшићког одреда налазиле су се у селима Горњих Бањана, с. Ријечане, Голија и Црквице, а хируршка болница, коју је организовао лично професор др Нико Миљанић, председник ЗАВНО-а, у с. Дубочке.

⁴⁸ Зборник, III. 7, стр. 388, Извештај Команде никшићког подручја штабу 2. корпуса од 9. IV 1944; Исто, стр. 405, Извештај штаба ПОГ од 13. IV 1944.

⁴⁹ Чланови Партије који су радили у позадини и скојевци врло често су са батаљонима учествовали непосредно у акцијама. У извештају Окружног комитета од 21. I каже се: „Дешава се често да комунисти са извесним бројем мештана воде борбу по неколико сати са четницима и држе положаје...“ (АИИ—Т II—3—38 (44) и III 2—19 (44), Извештаји ОК Покрајинском комитету од 21. I и 8. IV 1944. године).

Рад партијске организације с народним масама и на разбијању четничке пропаганде

Од јануара до јуна 1944. године партијска организација равила је врло живу политичку активност у раду с масама. На неослобођеној територији рад је био много тежи и сложенији, а нарочито на разбијању четничке пропаганде. На ослобођеној територији сви фактори НОП-а — војска, народна власт и други — радили су на придобијању заведеног дела маса за НОП, па и оних појединаца који су били привржени четништву. Тако је и у овом периоду, као и увек, борба за масе био најважнији задатак Партије.

Да би се обезбедило јединство свих фактора народноослободилачког покрета, који су имали непосредни утицај на масе, повремено су одржавана саветовања представника војске, народне власти и друштвено-политичких организација, у првом реду Среског комитета КПЈ.⁵⁰ То је било нужно да би се спречили било какви неправилни поступци према народу и да би се обезбедило доследно спровођење линије Партије у раду с масама. Правилан однос према народу и породицама одбеглих у четнике био је најбоље средство агитације и начин да људи схвате суштину нових друштвених односа за које се Партија бори. Сваки неправилан поступак, било са које стране, имао би негативне последице, па се против таквих појава требало доследно и принципијелно борити.

У овом периоду и партијска организација је организационо учвршћена и бројно ојачала. У свим општинама изузев Никшића формирани су партијски комитети, а у граду је радила само једна ћелија. За новог секретара Среског комитета у јануару је именован Милош Лаловић, дотадашњи секретар Окружног комитета СКОЈ-а.⁵¹ Повећан је број чланова комитета и побољшан садржај рада руководства и организација.

Схватајући од колике је важности правилан однос према народу и народној имовини, Земаљско антифашистичко вијеће народног ослобођења Црне Горе и Покрајински комитет КПЈ указивали су на потребу што приснијих односа и сарадње између војске, народа и народне власти. Указујући на извесне претчке неких јединица, Извршни одбор ЗАВНО-а у свом писму од 9. јануара поред осталог истиче: „Није потребно нарочито наглашавати од колике је важности питање правилног односа према народу, не само са гледишта што успјешније мобилизације и што боље исхране наше војске, него и са гледишта нашег политичког утицаја у масама и угледа у народу, који ће сјутра бити

⁵⁰ Према директиви ОК, сваког месеца одржавано је саветовање представника Среског и општинских НОО, Штаба ПОГ, Никшићког одреда, команди места и штабова 2. далматинске и 6. црногорске бригаде, на којима су дретресана битна питања (АИИ—Т, III, 1—14 (44) и III, 2—33 (44), Извештаји СК од 23. III и 31. V 1944.

⁵¹ АИИ—Т, III 2—40 (44), Извештај СК ОК КПЈ од 20. IV 1944.

позван да се изјасни о свим питањима и од чијег формираног мишљења о нама зависи и дефинитивна побједа. Наш однос према народу мора бити не само исправан него и тактичан. Сваки наш поступак мора бити у једној законитој форми и оставити добар утисак у народу, а тај утисак зависи од тога не само шта радимо него и како радимо... особито по питању реквизиције, конфискације и мобилизације.⁵²

У писму се нарочито указује на неке пропусте у вези с реквизицијом, пошто су неке јединице то чиниле и без знања народноослободилачких одбора. Овде посебно треба истаћи од коликог је политичког значаја био примеран однос 2. далматинске бригаде према народу, што се и истиче у извештајима Окружног и Среског комитета. Ово је врло значајно и са гледишта ширења братства и јединства, пошто је већина бораца ове бригаде била хрватске националности.

Тесно повезано питање са претходним било је разбијање четничке организације као главне снаге контрареволуције која је имала утицаја на један део становништва и за себе још увек везала приличан број заведених људи.⁵³ Преко породица и пријатеља тих људи настојало се да се заведени сељаци одврате од даљег срљања у издају, куда су их водили четничке вође и они којима више није било места међу поштеним народом. Четници су у овом крају били још увек бројни, и успели су да за себе вежу један број оних који су најчешће несвесно срљали у издају или се скривали око својих кућа, сматрајући да им је ту живот сигурнији него у партизанским бригадама. У извештају Окружног комитета од 5. априла каже се да број одбеглих окупатору и оних који се крију износи око 1000 људи из нижњихког среза.⁵⁴ Овако велики број одбеглих у четнике имао је доста утицаја на своје породице, а тиме и на знатан део народа, што је отежавало рад партијске организације и других фактора НОП-а. Но, међу одбеглима је ипак било мање оних који су били класно или политички привржени четничком покрету и који су знали шта хоће, па се највећи број могао слободно вратити својим кућама и пријавити се органима народне власти без бојазни од одговорности. Међу заведенима било је и оних који се због уског братственичког повезаности са неким од утицајнијих четника, у жељи да остану јединствени са својим ближима,

⁵² АИИ—Т, IV 2а—4 (44), Писмо Извршног одбора ЗАВНО-а штабу 2. корпуса од 9. јануара 1944.

⁵³ Анализирајући стање у Црној Гори, политички комесар 2. корпуса Митар Бакић посебно указује на четнички покрет. Он истиче да се трагови четничке политике дубоко осећају у народу и да им је успело код једног дела „да разбију морал и понос а да на таквој моралној пустоши израде и створе себи и политички утицај“. Због тога подвлачи да треба улагати много систематског политичког рада да би се тај део народа придобио за нашу борбу (Зборник НОР, том III, књ. 7, стр. 135, Извештај политичког комесара 2. ударног корпуса Врховном штабу од 8. II 1944).

⁵⁴ АИИ—Т, III 1—20 (44), Извештај Окружног комитета Покрајинском комитету КПЈ од 5. IV 1944.

још нису решавали да их напусте. Због тога се преко њихових породица радило да се тим људима објасни опасност пута којим су пошшли, уличући на њих да напусте своје вође и пређу на страну партизана.

Интелектуалци никшићког среза 26. марта 1944. одржали су конференцију у Шипачну, на којој су осудили сарадњу домаћих издајника с окупатором и упутили апел свим заведеним да престану са братоубилачком борбом. На конференцији је донета резолуција коју је потписало 187 интелектуалаца.⁵⁵

Четници су још увек настојали да ширењем лажне пропаганде омету успешан развој мобилизације нових бораца. Они су протурали вести које су тада могле бити само жеља, као: „Савезници слабо напредују у Италији и тиме хоће да сломе моћ Црвене армије, да би постали јачи од ње“, „Доћи ће Недићева војска, протјерати комунисте и успоставити власт у Црној Гори“, „Руси ће се зауставити на границима наше земље“, „Партизани ће одговарати пред савезницима што су четнике отерали код окупатора“, „Настало је примирје између Немачке и Енглеске као, а чим дође наређење четници ће напасти окупатора“, „Рат ће трајати 8 година“, „Немци ће опет извршити офанзиву и све спалити“ итд.⁵⁶ Они су такође протурали вести како ће по наређењу Енглеза доћи до сарадње између четника и партизана. Све је ово захтевало систематски и стрпљив рад на разбијању овакве пропаганде, а нарочито у Никшићу и Грахову, који су били блокирани. На свим скуповима народу је објашњавано да је једини пут: активно учешће у народноослободилачкој борби за ослобођење земље од окупатора.

Партијске организације и руководства ангажовали су се и око правилног тумачења линије ЦК КПЈ о односима према западним савезницима. Окружни комитет у свом писму од 18. фебруара скреће пажњу да се у иступањима на конференцијама и зборовима, као и при издавању дневних вести, не сме заповстављати нити омаловажавати улога западних савезника. Указујући на значај таквих политичких иступања у писму се каже: „Треба истицати све савезнике а не само СССР. Треба истицати све што позитивно чине савезници за нас. Ту спада помоћ нашој војсци у одијелу, обући, храни, пријмање рањеника и њихов смјештај... писање њихове штампе о нама и изјаве њихових државника... Треба озбиљно схватити и водити рачуна о чињеници да се ствара нова држава чијем се положају могу нанјети тешке посљедице неправилним испадима“. Анализирајући значај таквих иступања за окупљање напредних снага око народноослободилачког покрета, осуђује се свако скретање које би могло да штети угледу народноослободилачке борбе, па се у писму даље истиче: „Треба свим питањима прилазити са стано-

⁵⁵ АИИ—Т, VII 3—3 (44).

⁵⁶ АИИ—Т, IV 20—8 (44), Извештај средског комитета КПЈ Окружном комитету од 22. I 1944.

вишта једне нове самосталне творевине, која није ничија фамилија него дјело борбе наших народа“.⁵⁷

Политичка активност и рад са масама у ово време спроводила се и кроз непосредне контакте. То је био најбољи начин за придобијање људи за покрет, али су најраспрострањеније форме биле сеоске конференције и зборови, као и сеоска сијела на којима су одржавана предавања, нарочито за омладину, где су читане дневне вести и указивано на стање и перспективе народноослободилачке борбе. На сеоским конференцијама још су се и пријављивали добровољци за народноослободилачку војску, бирани поједини одборници, прикупљани прилози за војску и болнице, расправљало се о разреду реквизиције од појединих домаћинстава, о помоћи избеглицама и онима чије су куће изгореле итд. Све ово потврђује да су на овај начин углавном заједнички најчешће решавана најважнија текућа питања, тако да су се масе васпитавале и привикавале на заједничко одлучивање о питањима од заједничког интереса. Партијске организације редовно су обезбеђивале умножавање дневних вести и растурање листа *Народна борба* по свим селима, првенствено преко омладинских организација. Срески комитет је умножавао и друге разне актуелне политичке материјале и упућивао их организацијама да се са њима упознају комунисти и други грађани, тако да је друштвено-политички живот био врло развијен.⁵⁸

Из сачуваних месечних извештаја Среског и Окружног комитета види се да је за пола године одржано преко 300 разних политичких конференција и неколико народних збора, којима су обухваћени сви праћани на слободној територији. За политичко-агитациони рад коришћени су и народни скупови приликом важнијих историјских датума. Тако је у с. Шипачну одржана комеморација поводом годишњице Лењинове смрти, три свечане академије поводом Дана жена, као и три већа народна збора у Жупи, Шипачну и Велимљу поводом Првога маја.⁵⁹ Све ове манифестације биле су значајне за политички утицај на масе, а услови и могућности за још масовнији и садржајнији рад били су све повољнији. Поред партијских организација, велику улогу у политичком раду са масама одиграле су и војне јединице (а нарочито партијски секретари и други политички радни-

⁵⁷ АИИ—Т, II 3—24 (44), Писмо Окружног комитета Среском комитету КПЈ од 18. II 1944.

⁵⁸ У техници Среског комитета умножени су следећи материјали: „Година прелома“, „Упутство за рад НОО Црне Горе“, „Одлуке II заседања АВНОЈ-а“, „Више разних поздрава из иностранства“, „Проглас црногорским федералистима“, „Куда иде Бугарска“, „Последња опомена друга Тита“, „Онима који се налазе иза окупаторске жице“ итд. Од теоретских материјала умножена је брошура „Национално питање“ и II глава „Историје СКП(б)“ (АИИ—Т, III 1—6 (44), Извештај Среског комитета Окружном комитету КПЈ од фебруара месеца).

⁵⁹ АИИ—Т, III 1—14 (44), Извештај Среског комитета Окружном комитету КПЈ од 5. V 1944; Исто, III, 2—8 (44), Извештај Окружног комитета ПК КПЈ од 8. V 1944.

ци), утичући у том погледу и својим успесима у борби и правилним поступком према становништву.

И у окупираним Никшићу и Грахову Партија је политички утицала на масе. Преко разговора комуниста, прогурања радио-вести, растурања пропагандног материјала, народ је упознван са развојем ситуације. Омладина Никшића растурала је летке, вести и пропагандни материјал по граду. У марту и априлу више пута по зидовима јавних зграда освануле су излепљене плакате, па чак и на зради жандармерије: „Живјела КПЈ“, „Смрт издајницима“, „Доље фашизам“ и сл. Пропагандни материјал убациван је и у четничке јединице.⁶⁰

Захваљујући доследности у раду, убедљиво објашњавајући народу перспективе рата, борећи се против свих унутрашњих слабости и делом чувајући свој углед — Партија је успела да окупи масе и да их успешно предводи у свим акцијама. Својим радом и правилним односом према народу, партијска организација је врло успешно разбила четничку пропаганду и сваким даном подизала свој углед.

Једно од најважнијих питања за све факторе НОП-а била је мобилизација бораца за поуну и формирање нових бригада. Ступање у војску добровољно или на основу позива који су уручивале команде места било је најбоље мерило привржености НОП-у. Од људи способних за борбу није се тражило да се само на речима солидарисху с покретом, већ је рат захтевао да свако и лично узме учешћа у борби. Било је појединаца који су били лојални према народним властима и војним органима и извршавали све обавезе, али када се поставило питање да иду у војску, а то значи у борбу, онда су тражили разне изговоре. Зато је требало са сваким појединачно радити и припремати га за борбу. Врло важну улогу у овом погледу одиграли су органи народне власти преко сеоских конференција, где су се сами грађани договарали и одлучивали ко треба и ко има најбоље могућности (с обзиром на породичне прилике) да иде у војне јединице.

Окружни комитет у свом писму Среском комитету КПЈ од 17. јануара 1944, указује на задатке свих организација у овом погледу, па пише: „За мобилизацију војске морају се ангажовати све организације у првом реду Партија. Потребно је одредити у војску све чланове Партије који нису нужни на терену у првом реду оне који су неактивни и одавно нису учествова-

⁶⁰ У извештају Среског комитета КПЈ Окружном комитету од 1. III 1944. каже се: „У Никшићу се ових дана осећа много веће расположење народа према нашој народноослободилачкој борби, нарочито код омладине. У многим кућама налазе се радио апарати и вести се редовно издају и протурају и међу најокорелије четнике. Редовно читају вести и затвореници под Бедемом“. (АИИ—Т, III 1—17 (44), Извештај Окружног комитета ПК КПЈ од 3. III 1944; АВИИ, к. 1955—16/5—1, Извештај Среског комитета Окружном комитету КПЈ од 1. III 1944).

ли у акцијама“. И даље: „Исто тако треба настојати да се мобилишу сви скојевци, изузев руководиоца среских и општинских комитета“.⁶¹

Показала се врло корисна пракса да команде места врше мобилизацију на свом терену, за своју посадну чету, па одатле да се борци упућују у батаљоне одреда, а касније, када се привикну на акције, да се упуте у бригаде. Од људства које није било способно за бригаде формиране су позадинске чете и батаљони, који су као привремена формација ангажовани за претрес терена и потере за четницима („шкрипарима“) који су се крили око својих кућа и нису хтели да се пријаве, избегавајући на тај начин мобилизацију. Те су јединице употребљаване и за рушење или поправке комуникација, пренос рањеника итд.⁶²

Кроз позадинске јединице, посадне чете и јединице Одред борци су се привикавали на војнички живот, политички се припремали, а кроз ситније акције стицали су борбена искуства за ступање у бригаде. Такав пут био је спорији, али су зато борци долазили у бригаде спремни за извршавање и већих борбених задатака.

Међу онима који су се колебали или нису били одлучни да пођу у војску четници су ширили пропаганду, настојећи да их одврате. И поред те пропаганде, сваког месеца пријављивало се и ступало у НОВ од 100 — 200 нових бораца. Тако је од капитулације Италије до јуна 1944. године мобилисано или се добровољно јавило око 1.200 нових бораца који су пошли у војску, а међу њима и 101 члан Партије.⁶³ Ако се узме у обзир да је про бораца 5. бригаде био из овог среза, онда се може рећи да је са ове територије у НОВ било око 2.000 бораца, рачунајући и оне у Одреду и при командама места.

Велику сметњу успешнијем развоју НОВ-е представљала је врло тешка економска ситуација. Боравак већег броја јединица исцрпљивао је ионако минималне изворе за прехрану, на овом иначе сиромашном и од окупатора опустошеном подручју. Народ је одвајао све што је могао за војску и болнице. Тако се у извештају штаба Приморске оперативне групе од априла каже да на терену, сем нешто меса, нема ништа. „Са одећом и обућом стоји се врло слабо. Чарапе су добијене од АФЖ-а из среза никшићког а опанци већином од заклане крупније стоке“.⁶⁴ Штаб 2. корпуса извештава 13. априла Врховни штаб: „Економско стање у Црној Гори је врло тешко. У појединим срезевима

⁶¹ АИИ—Т, III 2—39 (44).

⁶² АИИ—Т, III 3—31 (44), Извештај Среског комитета КПЈ Окружном комитету од 11. VI 1944; Исто, III 1—22 (44), Извештај Среског комитета КПЈ Окружном комитету од 24. IV 1944; Архив СКЈ, бр. 4875/IV, 1—140, Извештај Блажа Јовановића ЦК КПЈ од 3. V 1944.

⁶³ АИИ—Т, 2—40 (44) и III 2—28 (44), Извештаји Среског комитета КПЈ Окружном комитету од 20. IV и 31. V 1944; Исто, III 1—31 (44), Извештај Окружног комитета ЦК КПЈ од 9. VI 1944.

⁶⁴ АВИИ, к. 397—1/1—4, Извештај штаба Приморске оперативне групе штабу 2. корпуса од априла 1944.

влада глад“.⁶⁵ Команда Првог (Никшићког) подручја извештава: „Све је исцрпљено до максимума. Жита уопште нема... Гладни има у приличној мјери. Боравак болница и јединица на овом терену још више је отежао наш економски положај. Народ даје све што има и не жали што даје, али немамо одакле више ништа дати“.⁶⁶ Тако је исхрана јединица и становништва представљала највећи проблем, а посебно се осећала несташница соли. Услед слабе исхране и војска је физички ослабила. Око половина рањеника из састава 2. корпуса тада се налазила на територији никшићког среза, па им је било тешко обезбедити и најминималнију исхрану.

Садржај рада партијских организација био је знатно побољшан и проистицао је из свакодневних задатака које је требало решавати. Састанци су били редовни и ванредни, и на њима се расправљало о свим битним проблемима.

Сви извештаји општинских и Среског комитета јуришу самокритичношћу, што најчешће није било адекватно постигнутим резултатима. Општа карактеристика, услед тежње за бољим, била је да се стање приказује само кроз слабости, па се често при томе претеривало. То је вероватно био резултат схватања комуниста да треба бити што више самокритичан, често приказујући стање и нереално, па је строга партијност прелазила у другу крајност. Тако је на свим састанцима редовно постављано питање „Критика и самокритика“, где се сваки члан критички освртао на свој рад. Ово је без сумње имало и позитиван утицај на рад комуниста и на одговорност при извршавању задатака и отклањању слабости и грешака у раду, јер је требало о томе полатати рачуна пред организацијом, а и пред народом.

У овом периоду успешно се развијао народноослободилачки покрет захваљујући чврстој вези народа и Партије. Све одлуке и закључци Окружног и Среског комитета преношени су на партијске организације, на СКОЈ, омладину, народну власт и организације АФЖ-а. Оваквим системом рада обухваћене су и ангажоване све организације и сви фактори НОП-а, а преко њих и сви остали грађани. Тако је Партија успевала да остане идејни носилац и покретач свих акција, а то су прихватили сви остали чиниоци као сигурне трансмисије и спроводили усвојену политику у живот.

Ова кратка анализа рада партијских организација, као и других снага НОП-а, потврђује чињеницу да је Партија успешно окупљала масе око себе, и усмеравањем развитка још у рату стварала нове друштвене односе, које су масе прижељкивале, што је још више подигло углед Партије у народу. Партиј-

⁶⁵ Зборник, III, 7, стр. 404.

⁶⁶ Зборник, III, књ. 7, стр. 554, Извештај Прве команде подручја Корпусној војној области од 10. V 1944.

ске организације се нису никад заносиле успесима, него су главну општрицу усредсређивале на отклањање слабости и недостатака, предузимајући врло често и оштре мере ради исправљања и најмањих прешака.

Учвршћивање народне власти и антифашистичких организација на слободној територији

Даље јачање и учвршћивање органа народне власти и правилно усмеравање њиховог рада било је у центру пажње као непосредни задатак свих партијских организација. Избором Среског НОО од 32 члана и општинских НОО у свим општинама изузев Никшића и Грахова, као и постојањем око 70 сеоских НОО почетком 1944. године, створени су повољни услови за њихов успешан и организован рад. Партија је својим утицајем обезбеђивала да се у ове органе бирају најбољи људи и они који уживају највише ауторитета у масама — људи који су своју оданост НОБ-и већ доказали на разним задацима. У НОО су бирани и чланови Среског и општинских комитета, тако да је Партија преко њих обезбеђивала руководећу улогу и настојала да се на тај начин у пракси спроводе одлуке и закључци партијских организација и руководства, имајући увек у виду основну линију КПЈ и циљеве народноослободилачке борбе.

Активност народноослободилачких одбора у овом периоду испољавала се на свим питањима које су захтевали интереси револуције и народа. Мобилизација нових бораца и рад с масама био је првенствени задатак свих НОО. У овако тешким економским условима, велике потребе војске, болница и становништва, а посебно избеглица, наметале су крупне задатке органима народне власти. Реквизицијом, добровољним прилозима и правилном расподелом најосновнијих животних намирница требало је обезбедити исхрану. Војне јединице нису саме вршиле реквизицију, већ су се снабдевале преко народноослободилачких одбора. Народ је давао све што је имао, па је и због тога сваки неправилан поступак према било коме, па и према четничким породицама, могао имати негативне политичке последице. Због тога се водило рачуна да се првенствено заштите најсиромашније породице и оне са највећим бројем чланова, примењујући при одређивању реквизиције прогресивну стопу. Тако је НОО општине бањске на својој седници од 12. јануара 1944. одлучио да реквизицију стоке врши према усвојеној прогресивној скали: од 20 комада ситне стоке узима се 8⁰%, од 40 9⁰%, од 100 12 посто итд., с тим што је и сва остала имовина при томе узимана у обзир.⁶⁷

Колике су количине хране и другог прикупљене за јединице и болнице види се из ових података: само од 4. до 28. априла

⁶⁷ АИИ—Т, II 3—6 (44), Извештај Окружног комитета ПК КПЈ од 27. I 1944.

прикупљено је добровољно и путем реквизиције — меса 31.749 кг, жита 23.456 кг, кромпира 9.755 кг, 536 пари чарапа и 119 о-панака.⁶⁸ Ако ове податке узмемо као просек, пошто ово није био изузетак јер се реквизиција купила два пута у сваком месецу, онда испада да је народ у првој половини 1944. године дао врло велике количине намирница и др. И ови примери још јаче потврђују чињеницу да је народ издржао све тешкоће које су наметали рат и револуција. Он је био неисцрпни извор нових бораца, он је прехранио своју војску без чега се не би могло ни замислити успешно вођење рата, па је умесно констатовати да је управо цео народ изнео сву тежину рата на својим леђима. Треба овде истаћи да је и савезничка помоћ, мада у ово време још минимална, добро дошла да се преброде материјалне тешкоће првенствено око исхране.

Средином 1944. године, у Црној Гори била је уведена једна врста пореза у природи, на основу прогресивне стопе, што је имало за циљ да задовољи начело правичности и равномерности у подношењу терета — од срезова до сваког појединца према економским могућностима. Оваквим огромним давањима и прилозима у природи, који сигурно никада неће бити потпуно и до краја сагледани и изучени, народ је омогућио војсци да успешно води тежак и суров четворогодишњи рат и тако са њом чинио један јединствен фронт према окупатору и квислинзима, улажући крајње напоре у борбу до победе.⁶⁹

Народноослободилачки одбори редовно су одржавали своје седнице и били су иницијатори скупова грађана, на којима се отворено расправљало о свим актуелним питањима. Народ је у њима гледао истинске и сталне органе власти, па су због тога тако и извршаване све њихове одлуке — њима се народ обраћао за сва важнија питања, а на конференцијама је давао мишљења и предлоге за њихов што успешнији рад.⁷⁰ Тако су се органи власти брзо афирмисали и ниједно питање није решавано без њихове сагласности. НОО доносили су одлуке законске важности. Они су се бринули о обезбеђењу слободне територије, организовању алфаветских течајева а на ослобођеној територији су отварали основне школе, бринули се о здравственој заштити становништва и спречавању заразних болести, организовали су пуштање у рад млинова, вуновлачара, ковачница, обућарских, столарских и кројачких радионица — организовали привредни живот у целини.⁷¹

Почев од марта у свакој општини отворене су 1—2 основне школе. При Среском НОО образована је културна екипа од 13

⁶⁸ АВИИ, к. 397, 1/1—4, Економски извештај штаба Приморске оперативне групе Корпусној војној области од априла 1944.

⁶⁹ Привредни преглед, бр. 3, од 22. XI 1963. године.

⁷⁰ АИИ—Т, IV 2ц—8 (44), Извештај Среског комитета КПЈ Окружном комитету од 27. IV 1944.

⁷¹ Исто, III 1—31 (44), Извештај Окружног комитета КПЈ ПК од 9. VI 1944.

чланова, која је повремено обилазила села и општинске центре, приказивала позоришне комаде и приредбе и бринула се о забавном и културном освежавању и уздизању народа. На описмењавању жена нарочито је активно радила организација АФЖ-а.⁷²

У току пролећа предузете су мере да се на слободној територији засеје свако парче земље, па је привремено забрањено клање теглеће стоке да би се што успешније обавила пролећна сетва. Како су готово сви одрасли мушкарци били у војсци или у логорима, а већи број породица остао без радне снаге и без семена, то су НОО предузели све мере да се земља обради и засеје.

У вези с пролећном сетвом Извршни одбор ЗАВНО-а издао је средским НОО упутство у коме се каже: „Сваки педаљ земље обавезно засијати. То је прва дужност НОО. За ово ангажовати све масе. Сву црквену земљу и одбјеглих лица обрадити, у том циљу направити распоред теглеће стоке и радне снаге, набавке и расподеле сјемења, расподеле алата као и обраде земље иноконских сељака“.⁷³

НОО по свим селима формирали су радне чете и водове, већином од омладине, који су ангажовани за обраду земље и обнову попаљених кућа. Добром организацијом, и поред недостатака радне снаге, теглеће стоке и семена, благовремено је обезбеђено засејавање свих обрадивих површина. Радне јединице формиране од омладине и других грађана обављале су и неке војне задатке, првенствено преношење рањеника, снабдевање јединица на положајима и запречавање.

Као што смо већ истакли, види се да су НОО највише обављали економске функције. Ово је било утолико значајније што је то било прво послератно пролеће, када су на слободној територији, по плану и уз помоћ народне власти, засејане све површине. На свим скуповима грађана, одборници су подносили извештаје и народу полагали рачуна за свој рад, тако да је сваки грађанин имао могућности и да предлаже и да критикује било које мере, и да на тај начин и непосредно утиче на рад органа народне власти, били они изабрани или именовани.

Народнослободилачким одборима и партијским организацијама на спровођењу свих задатака које су захтевали интереси рата и револуције велику помоћ пружале су и друге друштвено-политичке организације: СКОЈ, омладинске организације и организације АФЖ-а. Један од најважнијих задатака организације СКОЈ-а био је рад са родољубивом омладином. Напредна антифашистичка омладина била је организована у Уједињени савез антифашистичке омладине Црне Горе (УСАО), и њена делатност долазила је све више до изражаја, тако да се ниједна ве-

⁷² Архив ОК Никшић Извештај Средског НОО Извршном одбору ЗАВНО-а од 26. V 1944.

⁷³ АВИИ, к. 1959—2—5/2, Упутство ЗАВНО-а Црне Горе од 11. III 1944.

ћа акција на терену није могла ни замислити без учешћа омладине. И поред одласка у војне јединице, стално је растао број чланова СКОЈ-а и народне омладине тако да је крајем маја у срезу било 363 члана СКОЈ-а у 61 активу, а од њих 78 у Одреду. Док је крајем 1943. године било око 1000 учлањених омладинаца и омладинки у УСАО, већ у мају 1944. године ова организација бројала је 2539 омладинаца и омладинки и 69 сеоских омладинских одбора, што говори о масовном окупљању омладине. Омладинске организације формирале су 17 радних чета, 30 водова и 8 десетина које су према распореду и упутству НОО радиле на обнови порушених кућа и учествовали у пољопривредним радовима. По селима је образовано 15 омладинских домова, где се омладина окупљала, одржавала своје конференције, читала штампу и дневне вести, а у њима је организован и забавни живот.⁷⁴

И омладина окупираног Никшића, под најтежим условима потпуне блокаде, сваким даном је све више узимала учешћа у борби против окупатора и домаћих квислинга. Омладинци Лазар Радојичић и Бошко Вучинић успели су да побегну из блокираног града и уруче борбене поздраве са 32 потписа омладинаца Другом конгресу Антифашистичке омладине Југославије који се одржавао у Дрвару.⁷⁵ Ти потписи потврђују колико је омладина окупираног Никшића у току три године храбро и будно пратила борбу ван окупираног града и остала верна циљевима НОБ-е. Уједињени савез постао је широка омладинска организација, која је окупила сву напредну и антифашистички расположену омладину. Нагли пораст скојевске и омладинске организације видно је утицао и на политичко стање у масама и на још ширу активност, јер је народ имао поверење у младу генерацију која је била најбројнија у НОВ.

И организација Антифашистичког фронта жена добила је своју праву организациону форму. Основни задатак организације у то време био је да окупи жене у општенародном фронту, да их активира и помогне им у политичком уздизању, како би могле да равноправно са мушкарцима заузму место у народно-ослободилачкој борби. Други важан задатак АФЖ-а био је да окупља, активира и политички правилно усмерава широке масе жена и да посвети нарочиту пажњу оним женама које су биле под утицајем четничке пропаганде.

Још крајем 1943. организација АФЖ је развила пуну активност. 23. јануара одржана је среска конференција АФЖ-а на Тиси, којој је присуствовало 140 делегаткиња из свих општина, изузев бањске и вучедолске, па је изабран и први срески одбор АФЖ-а, а било је тада формирано 10 општинских и 67 сеоских одбора АФЖ-а. Жене су биле врло активне у свим акцијама, а

⁷⁴ АВИИ, к. 1956—38/1—5, Извештај Округног комитета КПЈ ПК од 8. V 1944.

⁷⁵ „Омладински покрет“, бр. 1, од 15. V 1944.

редовно су учествовале и на скуповима грађана на којима се расправљало о текућим задацима. Оне и самостално одржавају већи број конференција и политичких састанака.⁷⁶ Тако су жене биле ангажоване у низу послова важних за народноослободилачку борбу. У радионицама за прераду вуне при Команди места у Горњем Пољу жене су радиле у сменама по 10—15 дана, а на конференцијама свака је узимала обавезу колико ће да оплете чарапа, рукавица и џемпера за потребе војске. Оне су нарочито биле ангажоване око спремања хране за војску и млевења жита тамо где није било млинова, а посебно у раду око рањеника. Поред редовних материјалних обавеза жене су прикупљале добровољне прилоге у млеку и јајима и, према своме плану, поклањале то болницама. Оне обављају и готово све друге послове око болница, па су често учествовале и у преношењу рањеника приликом евакуација болница.

И поред видних успеха, овде треба истаћи да су до марта постојале форме рада које су организацију делимично затварале у себе и изоловале од осталих чинилаца НОП-а, па се она, и поред потпуне привржености покрету, понекад претварала у организацију за себе. Док је линија народноослободилачке борбе увек захтевала јединствено сливање свих токова револуције у неким организацијама АФЖ-а појављивала су се схватања да та организација има своје посебне циљеве, те зато треба да има свој апарат, технику, инструкторе итд., што би значило израстање у некакав посебан женски покрет. Неке организације осећале су се одговорним за свој рад само пред вишим форумом АФЖ-а, често запостављајући обавезе према свим другим факторима НОП-а. Због тога је Покрајински комитет у једној опширној инструкцији од 27. марта 1944. године указао на неке слабости у раду женских организација и истакао њихове задатке у даљем раду. „Организација АФЖ-а мора бити повезана са партијском организацијом, како би дошла до изражаја већа контрола и одговорност Партије за рад међу женама“ — истиче се у поменутој инструкцији.⁷⁷

Да би се побољшао политички рад са женама, при Окружном одбору АФЖ-а организован је политички курс који је трајао 25 дана, а похађало га је 26 жена, већином руководилаца у појединим организацијама. Предавања на курсу држали су чланови Окружног комитета, а основно је било да се правилно схвате линија и циљеви ослободилачке борбе, улога КПЈ у револуцији и ситуација у свету и у земљи, те да се из тога лакше извуку и конкретни задаци за организацију. Повратак курсисткиња у организације дао је позитивне резултате у политичком раду са женама, што је утицало и на садржај њиховог рада у целини. У току маја организован је и санитарски курс при

⁷⁶ АИИ—Т, III 1—6 (44), Извештај Среског комитета КПЈ Окружном комитету од 22. IV 1944; С. Брковић, нав. дело, 341.

⁷⁷ АИИ—Т, VIII 1—2 (44).

штабу Никшићког одреда, који је завршило 15 жена, углавном омладинки, а других 15 похађало је сличан курс у Колашину.⁷⁹

У току пролећа и лета активност жена долази све више до изражаја, јер оне учествују у свим акцијама које су покретале партијске организације и органи народне власти. Тако жене и-прају видну улогу, чиме доказују своју пуну приврженост народноослободилачком покрету.

На трогодишњицу устанка, 13. јула 1944. у Колашину, на свом Трећем заседању, ЗАВНО-а Црне Горе претворен је у Црногорску антифашистичку скупштину народног ослобођења (ЦАСНО), која постаје највиша законодавна и извршна власт. Тиме је народ Црне Горе дефинитивно створио највише представничко тело и прокламовао своју скупштину, што је у суштини значило да је извојевана пуна равноправност и једнакост са осталим југословенским народима. Први пут је 1944. године на ослобођеној територији масовно прослављен дан устанка црногорског народа у свим крајевима. На територији никшићког среза одржана су четири већа народна збора — у Велимљу, Подбожуру, Жули и на Тиси, на којима су говорили чланови Округног и Среског комитета КПЈ, Среског НОО, представници војске, АФЖ-а и омладине. Ови зборови представљали су манифестацију политичког јединства народа, његове привржености ослободилачкој борби и spremности да још смелије настави тим путем. Уочи 13. јула на свим брдима око Никшића гореле су велике ватре, па је Никшић био окружен ватреним појасом, на шта су Немци из прада одговорили артиљеријском ватром, немоћни да што друго учине. Прослава трогодишњице устанка и отварање ЦАСНО-а, као и друге одлуке донете на Трећем заседању, наставак су једног истог процеса.

На крају треба истаћи да период између Првог и Трећег заседања ЗАВНО-а, тј. до оснивања Црногорске антифашистичке скупштине, представља период потпуног учвршћивања позиција свих фактора народноослободилачког покрета у целини. За разлику од друге половине 1943. године, када је НОБ узимала све више маха и када је у овом крају тек стварана слободна територија и народна власт, ово је био период одбране већ створене слободне територије, на којој су успешно функционисали органи власти и антифашистичке организације. Спречени су сви покушаји непријатеља да окупира територију среза и успостави било какав окупациони систем ван блокираних гарнизона. Успешно држање слободне територије омогућило је нормализовање прилика, а тиме пуну активност и свих фактора НОП-а, који су били база за даље успостављање чврстих темеља новог друштвеног поретка.

⁷⁹ АВИИ, к. 1956, 38/1—5, Извештај Округног комитета КПЈ ПК од 8. V 1944; „Наша жена“, бр. 1, од 1. IV 1944.

Gojko Miljanić

CONSOLIDATION DES POSITION DU MPL (NOP) ET LES
ACTIVITÉS COMBATIVES SUR LA TERRITOIRE DE NIKŠIĆ DE
LA PREMIÈRE JUSQU'À LA TROISIÈME SESSION DE CALN
(ZAVNO) DU MONTÉNÉGRO

R e s u m é

Dans cet article est donnée l'illustration des occasions politiques et militaires du développement des de Nikšić pendant le temps de la première jusqu'à la troisième session du Conseil Antifasciste de la Libération Nationale du Monténégro (ZAVNO-CG) et de la Boka, c'est à dire du 15 novembre 1943 jusqu'au 13 juillet 1944. En troisième session le ZAVNO (CALN) dépasse en Assemblée Monténégrine de la Libération Nationale — CASNO.

Cette période d'environ huit mois était remplie du travail et de l'activité de tous facteurs sur la consolidation des position du MPL (NOP). Ce bon succès était réalisé grâce aus grands événements arrivés pendant l'automne 1943, come c'était la capitulation de l'Italie, la reconnaissance de NOV (Armée nationale de la Libération) par les alliés, la deuxième session de AVNOJ (Conseil National Antifasciste de Libération de la Yougoslavie) et la formation de ZAVNO pour le Monténégro et Boka. Presque toute la territoire de l'arrondissement de Nikšić était libre. Le Détachement partisan de Nikšić agissait pendant tout ce temps et représentait d'une manière une unité militaire et le centre de mobilisation des combattants pour la formation et le complètement des nouvelles brigades monténégrines. Ce détachement assurait avec succès le territoire libre et en commun avec les forces opératives de la NOP (MNP) il luttait continuellement contre les forces allemandes et ethniques, en les tenant bloquées en deux garnisons entourés. Dans cette période étaient aussi développés et consolidés les organes du pouvoir populaire; ils étaient formés des comités populaires de libération dans tous villages et communes avec celui d'arrondissement. Ils coordonnaient avec succès les efforts sur la consolidation des occasions sur la territoire libre et aidaient les forces militaires de la NOP (MNP) en leurs réalisation de devoirs de guerre. Les organisations du Parti, SKOJ (Organisation de Jeunesse Communiste de Yougoslavie), Jeunesse unie et AFŽ (Front Antifasciste de Femmes) s'étaient consolidées en activité pour le renforcement des position du NOP (MNP) et d'unité du peuple dans le combat.

Sur la territoire de Nikšić était formé le Groupe opératif littoral en vue d'un commandement supérieur des troupes opératives au rang d'une division qui, au cours de 1944, dirigeait les opérations militaires sur cette territoire. Sous son ordonnance se trouvaient les brigades: II dalmate et la VI monténégrine avec les détachements partisans de Lovćen et de Nikšić. Les fortes troupes de l'ANP et

leur permanente activité combattante, au cadre du développement des événements sur le plan international et interne, ont contribué un affaiblissement et la destruction successive des troupes četniques.

La troisième session du ZAVNO et son dépassement en Assemblée Monténégrine Antifasciste, qui a pris en fait le rôle d'une assemblée légale composé des représentants élus du peuple monténégrin, était le résultat d'un développement efficace du combat libérateur et de la révolution en Yougoslavie. Ces succès ont ombragé toutes difficultés pour l'alimentation de la population et de l'armée sur ce territoire d'ailleurs pauvre et plusieurs fois dévasté.